

Lesbrief geschiedenis: De Tweede Wereldoorlog herdacht

Een vergelijking tussen Nederland en Duitsland

Dit is een klassikale les geschikt voor derde/vierde klassen HAVO/VWO.

Er is aandacht voor de Nederlandse herdenkingsgeschiedenis van 4 mei en er wordt antwoord gegeven op de vraag hoe in Duitsland de Tweede Wereldoorlog herdacht wordt.

De les geeft de gelegenheid met kinderen te praten over thematiek die net iets verder reikt dan het reguliere feitelijke historische verhaal. Het gaat over de vraag: hoe verwerk je een besmet verleden? Maakt het verschil in de verwerking of je een oorlog wint of verliest? Hoe dan? Verandert het karakter van herdenkingen als de laatste generatie die de oorlog heeft meegemaakt overleden is? Zijn er wat dat betreft verschillen tussen Nederland en Duitsland? Hoe herdenk je als dader, hoe herdenk je als slachtoffer?

Inhoud

In deze les leren leerlingen dat herdenkingen geconstrueerde rituelen zijn. Ze zijn er niet vanzelf. De Nederlandse twee minuten stilte op 4 mei lijken vanzelfsprekend, maar over vorm en inhoud van de herdenking op 4 mei wordt al sinds 1945 gediscussieerd. De wijze van herdenken is door de tijd heen ook steeds veranderd. Hetzelfde geldt voor het herdenken van de oorlog in Duitsland, die nog meer vragen met zich meebrengt dan de Nederlandse herdenking. Hoe herdenk je een oorlog die door jouw natie is gecreëerd en waarin zoveel misdaden begaan zijn? En hoe gebeurde dat in het gedeelde Duitsland tussen 1949 - 1989?

Achtergrond

De herdenkingsgeschiedenis van WO II houdt in beide landen nadrukkelijk verband met de naoorlogse ontwikkeling. Ten eerste is er de Koude Oorlog: in Duitsland zie je dat in Oost en West de oorlog heel anders werd herdacht en ook de Nederlandse herdenking is beïnvloed door dit conflict. Zo werd in 1951 de herdenking van de communistische verzetsstrijdster Hannie Schaft verboden. Ten tweede wordt duidelijk dat de herdenking in Nederland aanvankelijk helemaal niet in het teken stond van de moord op de Joden. Joden worden pas vanaf 1960 'officieel' herdacht. Tot die tijd was de 4 mei herdenking 'gereserveerd' voor soldaten en verzetshelden.

Ook in (West-)Duitsland zie je pas vanaf de jaren zestig een steeds nadrukkelijker besef doorbreken van de immense reikwijdte van de Tweede Wereldoorlog en de misdaden van de nazi's. In Duitsland betekende herdenken steeds meer rekenschap geven van het verleden, en het accepteren van verantwoordelijkheid voor de misdaden die tussen 1933-1945 zijn begaan. Twee ijkpunten van deze zgn. *Vergangenheitsbewältigung* (In het reïne komen met het verleden) zijn de knieval van Willy Brandt voor het monument van het getto van Warschau op 7 december 1970, en de toespraak van Bundespresident Richard von Weizsäcker op 8 mei (de zgn. *Tag der Befreiung*) in 1985.

Hoe de powerpoint te gebruiken?

De powerpoint is multi-inzetbaar. Docenten kunnen hem, met gebruik van de handleiding, inzetten voor een klassikale les van circa 60 - 70 minuten. Aan de les kan een verwerkingsopdracht of –les worden gekoppeld.

Let op: de powerpoint kan naar eigen keuze worden ingekort of uitgebreid (gebruik daarvoor de functie 'dia verbergen'). Ook kan de vergelijking tussen beide landen vervangen worden door een eenzijdige focus op de Nederlandse dan wel op de Duitse herdenkingsgeschiedenis.

Houd bij het voorbereiden van de les rekening met tijd. Voor 3 HAVO, voor groepen waar de Koude Oorlog nog niet behandeld is, kan het noodzakelijk zijn het aanbod te beperken of te versimpelen.

Dat kan eenvoudig door dia's te verbergen of minder op details in te gaan, of door bepaalde vragen

te vermijden. Bedenk van tevoren of u kennisoverdracht of uitwisseling van gedachten centraal wilt stellen.

Voor HAVO klassen geldt dat accent kan worden gelegd op herdenken in Nederland en Duitsland nu en het historische karakter van herdenken minder aandacht te geven.

Voor 50 minuten lessen kan gekozen worden dia's van de *Neue Wache* te verwijderen en geen aandacht te besteden aan herdenking van Hannie Schaft en kwestie van herdenking homoseksuelen in 1970. Verder inkorten naar eigen goeddunken.

Lessenserie-opties zijn:

- 1 les op basis van powerpoint + lesbrief + columnopdracht (huiswerk)
- 1 les op basis van powerpoint + lesbrief + verwerkingsles (discussie en/of column)
- 1 klassikale les over Duitse herdenkingsgeschiedenis met afsluitende opdracht (discussie dan wel column).
- 1 les over Nederlandse herdenkingsgeschiedenis met afsluitende opdracht (discussie dan wel column) in de les.
- 1 les over Nederlandse herdenkingsgeschiedenis + bekijken van één van de twee Andere Tijden – documentaires.

Mogelijke vervolgoopdrachten

Men kan deze powerpoint verbinden met een afsluitende klasdiscussie/groepsdiscussies, of met een columnopdracht. Zie als inspiratiebron de column van Arnon Grunberg uit de Volkskrant van 2 april 2013 (zie bijlage). Columns kunnen ingestuurd worden naar www.duitslandweb.nl (redactie@duitslandweb.nl) en maken kans op publicatie. Hieronder vindt u een aantal mogelijke thema's voor de vervolgoopdrachten:

- Vergelijk de Nederlandse en Duitse wijze van herdenken. Wat zijn de overeenkomsten, wat zijn de verschillen? Kunnen Nederlanders en Duitsers van elkaar leren? In dit verband kan ook gesproken of geschreven worden over het feit dat men in Duitsland spreekt over 'nazi's' als het over de periode 1933-1945 gaat. In Nederland meestal over 'Duitsers'. Waar komt dit verschil vandaan? Voor welke benaming kiezen de leerlingen? Waarom?
- Hoe herdenken wij WO II over 30 jaar? Herdenken we dan nog steeds op nationaal niveau? Of heeft die herdenking dan plaatsgemaakt voor bijvoorbeeld een Europese herdenking? Zou dat wel of niet wenselijk zijn? En hoe zou zo'n herdenking eruit kunnen zien?
- Analyseer met leerlingen de stellingen uit het onderzoek van *Die Zeit* naar de omgang van Duitse scholieren met de Holocaust (zie stellingen in powerpoint). Wat antwoorden zij vanuit hun Nederlandse achtergrond? Kunnen zij zich inleven in Duitse jongeren en dan bedenken wat ze zouden antwoorden? Dienen Duitse jongeren zich rekenschap te geven van de Nazimisdaden van hun voorouders? Als dat zo is, dienen Nederlandse jongeren van wie de voorouders de nationaalsocialisten steunden zich ook rekenschap te geven? En zo ja, hoe dan? Is er verschil tussen de manier waarop Duitse jongeren de oorlog zouden moeten herdenken en de manier waarop Nederlandse jongeren dat 'behoren' te doen? (Conclusie van het onderzoek: jongeren zijn nog wel geïnteresseerd in WO II maar zien het als geschiedenis, en hebben geen zin in opgelegd schuldgevoel.)
- Lees met leerlingen [dit artikel](#) op Duitslandweb over de nieuwe miniserie *Unsere Mütter en Unsere Väter* en kijk naar de eerste scene op YouTube (tot 3min20). Wat vinden leerlingen van de kwesties die de miniserie heeft opgeroepen - en die in het stuk op Duitslandweb worden aangeroerd?

Handleiding bij de powerpoint

De dia's van de powerpoint zijn genummerd. Niet genoemde dia's spreken voor zichzelf.

Dia 1

Vraag hoe een oorlog herdacht kan worden.

Naast kranslegging, stilte etc. zijn er in veel landen militaire parades.

Vraag leerlingen hoe zij daartegenover staan.

Waarom zou men daar in Nederland niet voor gekozen hebben?

Dia 2

Geef een korte toelichting over hoe de presentatie in elkaar zit en wat er besproken zal worden. Dit schept alvast wat duidelijkheid voor de leerlingen.

Dia 3

Vertel dat in Nederland de oorlog en de slachtoffers met twee minuten stilte herdacht worden op 4 mei. Dat Nederland het enige land in Europa is dat een onderscheid maakt tussen het herdenken op 4 mei en het vieren van de bevrijding op 5 mei.

Vraag wie er 2 minuten stilte in acht neemt.

Wie gaat er naar een officiële herdenking?

Wie vindt het wel /niet belangrijk? Waarom wel /niet?

Dia 5

Lees met leerlingen het gedicht van de - onbekende - Ida-Marie Kriesz (uit 1945) en bestudeer de afbeelding:

Welke symbolen zien we en waar staan ze voor?

Kruis: christendom; helm: leger

Wie en wat moeten er volgens Ida-Marie Kriesz herdacht worden?

De gevallen soldaten of eventueel ook verzetsstrijders. Kruis laat zien dat Nederland duidelijk nog niet 'ontkerkelijk' is.

Conclusie:

Het draait in 1945 bij de herdenking van de oorlog in eerste instantie om soldaten die voor het vaderland gestorven zijn.

Dia 6

Vertel dat je over herdenken als nationale gebeurtenis moet nadenken, moet vergaderen. Dat je daarover ook onenigheid kan hebben.

Achtergrond:

Het verzet protesteerde na de oorlog tegen het besluit om op 5 mei de bevrijding te vieren zonder eerst de gevallen te herdenken. Daarom werd 4 mei ingevoerd.

Andere vragen waar men lang over beraadslaagd heeft: moet je de twee minuten stilte nationaal afdwingen? Maak je het verplicht of is het een vrije keuze? Er is voor gekozen om stilte een individuele afweging te laten zijn, en het herdenken nergens verplicht op te leggen. Om het aan lokale initiatieven en maatschappelijke organisaties over te laten. Er kwam dus dus geen wet die het stilstaan van treinen gebod.

Het herdenkingsritueel heeft ook steeds wijzigingen ondergaan en hoe er herdacht moet worden levert nog ieder jaar discussie op.

Dia 7

Vertel dat tegenwoordig de oorlog onlosmakelijk verbonden is met de Jodenvervolging. Maar dat dat na de oorlog zeker niet meteen het geval was. In de jaren '40 en '50 was er meer aandacht voor wederopbouw: men wilde vooruit kijken en zo min mogelijk achteruit.

Vertel dat Joodse slachtoffers pas sinds 1960 officieel herdacht worden op 4 mei.

Dia 8 - eventueel verbergen-

Belicht eventueel ook nog twee exemplarische herdenkings-problemen:

Zo werd de herdenking van de communistische verzetsheldin Hannie Schaft in 1951, in het vuur van de Koude Oorlog, verboden (<http://www.geschiedenis24.nl/andere-tijden/afleveringen/2005-2006/Pantserwagens-tegen-kransen-Hannie-Schaft-herdenking-onder-vuur.html>)

In 1970 probeerden twee leden van de zogenaamde Amsterdamse Jongerenactiegroep Homoseksualiteit een krans te leggen op het oorlogsmonument op de Dam, voor de in concentratiekampen omgekomen homoseksuelen. Dit werd verboden en de mannen werden afgevoerd door de politie. Na Kamervragen mocht het jaar daarop wel een krans worden gelegd voor omgekomen homoseksuelen en zigeuners tijdens de Tweede Wereldoorlog.

(<http://www.geschiedenis24.nl/nieuws/2010/mei/Dodenherdenking-1970-loopt-uit-de-hand.html>)

Refereer eventueel over de ophef over [het gedicht](#) dat in 2012 niet werd voorgelezen op de Dam.

Dia 9

Hoe wordt de oorlog in Duitsland herdacht?

Schets achtergrond van de afbeelding:

Dit jaar is er in Berlijn een tentoonstelling, zgn. 'Porträt-ausstellung' die de machtsovername van Hitler herdenkt.

De tentoonstelling bestaat uit foto's van schrijvers, kunstenaars en intellectuelen die Duitsland na de machtsovername van Hitler al dan niet gedwongen verlieten.

Dit jaar is het 80 jaar geleden dat Hitler aan de macht kwam.

Dit zogenaamde themajaar wordt in Berlijn uitgebreid herdacht onder het motto 'verwoeste diversiteit' (*zerstörte Vielfalt*).

In de afbeelding van de powerpoint zit hyperlink die meer informatie geeft hierover.

Dia 14

Over *Volkstrauertag*

Vraag:

Op 8 mei en 27 januari worden met name de slachtoffers van het nazisme herdacht.

Maar wanneer herdenk je 'gewone' gesneuvelde Duitse soldaten?

En zijn Duitse soldaten uit de *Wehrmacht* 'gewone' soldaten of niet?

Inventariseer de antwoorden. Vraag om gemotiveerde opinies.

Achtergrond:

Op *Volkstrauertag* is er ruimte voor herdenken van alle gevallen uit oorlog - deze dodenherdenking bestond al voor WO II en de machtsovername van Hitler en heeft na WO II een andere invulling gekregen. Nu worden alle doden wereldwijd in alle gewelddadige conflicten en alle slachtoffers van *Gewaltherrschaft aller Nationen*. Het is een 'stille dag' met kransleggingen op gemeentelijk niveau, een herdenking in de Bondsdag.

Over foto: Het onderschrift luidt: *Gottes Erde ist überall*.

Vraag naar de betekenis van dat onderschrift.

Iedere dode is gelijk in het aangezicht van God.

Dia 17

Vraag: was dat altijd al zo in Duitsland?

Inventariseer de antwoorden. Wat denken leerlingen? Waar zou herdenkingsgeschiedenis door beïnvloed zijn? Activeer eventueel voorkennis: zou het feit dat Duitsland na de WO II gedeeld was invloed hebben gehad op herdenking?

Hou zou oorlog in Oost-Duitsland verwerkt zijn?

Dia 18

Vraag: wat zien jullie? Laat leerlingen afbeeldingen beschrijven en symboliek duiden.

Een kranslegging bij een communistisch monument.

Wat voor houding zou van Oost-Duitsers zijn verwacht ten opzichte van de oorlog?
Sovjet Unie verwachtte van Oost-Duitsers, die achter het ijzeren gordijn geen vrijheid genoten, dankbaarheid.

Achtergrond:

Volgens de officiële DDR-ideologie maakten Oost-Duitsers door de communistische overwinning op het fascisme eigenlijk geen deel uit van het schandelijke verleden.

De fascistten woonden in West-Duitsland!

Dia 23

Wat zien leerlingen?

Wat denken zij dat hier gebeurt? Waar zou de foto genomen kunnen zijn?

Op 7 december 1970 herdacht Willy Brandt de slachtoffers van de nazi's door een knieval te maken bij het herdenkingsmonument van het getto van Warschau. Een historisch moment en een gebaar van niet te onderschatten symbolische waarde. Arnon Grunberg refereerde hier nog aan in zijn Volkskrant column van 2 april jl.

Dia 24

Achtergrond

De jaren '80 tonen een dubbel beeld in de herdenkingsgeschiedenis. Enerzijds was daar president Von Weizsäcker die 40 jaar na het beëindigen van de oorlog op 8 mei een wereldberoemde toespraak hield. Hij stond stil bij het leed dat de nazi's de wereld hadden aangedaan, en noemde 8 mei 1945, toen Duitsland capituleerde, ook een bevrijding voor Duitsland zelf. Hij ging tevens in op het lijden dat met de capitulatie voor velen begon. Hij noemde bijvoorbeeld gevangen Duitse soldaten, mensen die dakloos en gedesillusioneerd raakten en rouwden om familie en vrienden. De oorzaak van deze ellende was echter niet de capitulatie, aldus de president in 1985, maar Hitlers machtsovername, vele jaren eerder. 'Wij mogen 8 mei 1945 niet los zien van 30 januari 1933.'

Tegelijkertijd zorgde de oorlog voor internationale ophef toen bleek dat Ronald Reagan bij zijn bezoek aan een Duitse oorlogsbegraafplaats in Bittburg niet alleen eer zou bewijzen aan 'gewone' *Wehrmacht*-soldaten maar aan SS-ers die daar ook begraven zouden liggen.

Vraag: zou dat nog steeds een rel opleveren?

Kan een Amerikaanse president 'gewone' soldaten uit WO II herdenken?

Dia 25

Achtergrond

De inrichting van de nationale herdenkingsplaats in Berlijn de *Neue Wache*. Een beladen plek want was ook herdenkingsplaats onder de nazi's en was door communisten in de DDR opnieuw ingericht. Nu was de vraag: wat doen we ermee? Uitkomst: geen tekst maar uitvergroot beeld van beeldhouwster Käthe Kolwitz die in de Eerste Wereldoorlog haar zoon verloor. Over deze herinrichting is lang gediscussieerd. Niet iedereen is gelukkig met eindresultaat. De *Neue Wache* leent zich nog altijd niet goed voor nationale herdenkingen van WO II. Het is te beladen.

Dia 26, 27 en 28

Kijk met leerlingen naar het onderzoek uit *Die Zeit*. Neem de stellingen door.

Belicht de eindconclusie: jongeren zijn nog altijd betrokken bij en geïnteresseerd in de Tweede Wereldoorlog maar willen het graag als geschiedenis beschouwen.

Dia 29

Bestudeer de toespraak die de Duitse president Gauck in 2012 in Breda hield. Kunnen Duitsers en Nederlanders samen herdenken?

Bij tijdgebrek een huiswerkopdracht: wat is je mening over deze quote, is dit een voorbeeld van *Vergangenheitsbewältigung* en kunnen Duitsers en Nederlanders samen herdenken?

Dia 30

Vraag: wat vinden leerlingen van deze uitspraak?

Dia 31, 32, 33 en 34

Neem met leerlingen de conclusies door.

Literatuur

Nederlandse herdenkingsgeschiedenis:

Maud van de Reijt, *Zestig jaar herrie om twee minuten stilte. Hoe wij steeds meer doden gingen herdenken* (Amsterdam 2010).

<http://hethistorischatelier.blogspot.nl/2011/05/waarom-twee-minuten-stilte-op-4-mei.html>

Over herdenken in Duitsland:

8 mei:

Oud-president Von Weizsäcker viert 90e verjaardag

<http://www.duitslandweb.nl/actueel/uitgelicht/2010/4/Oud-president+Von+Weizsaecker+90+jaar.html>

WO II werpt nog steeds nieuwe kwesties op

<http://www.duitslandweb.nl/actueel/uitgelicht/2011/5/de-oorlog-afgelopen-jaar-in-nederland-en-duitsland.html>

27 januari:

Bonnsdag herdenkt slachtoffers Holocaust

<http://www.duitslandweb.nl/mediaarchief/2012/4/bonnsdag-herdenkt-slachtoffers-holocaust.html>

Vlaggen halfstok

<http://marjablogt.wordpress.com/2011/01/28/vlaggen-halfstok/>

Achtergrond:

Tussen 8 en 10 mei

<http://www.duitslandweb.nl/actueel/uitgelicht/2005/5/Tussen+8+en+10+mei.html>

Over de geschiedenis van de *Neue Wache*, van oudsher het herdenkingsmonument van het Duitse Keizerrijk: <http://www.wereldoorlog1418.nl/neue-wache-berlijn>

Over herdenkingen in Berlijn in 2013:

<http://www.berlin.de/2013/themenjahr>

Zie verder de links in de powerpoint.

Colofon

Redactie lesbief 'De Tweede Wereldoorlog herdacht': Sabien Onvlee en Duitsland Instituut Amsterdam, april 2013